

ARAM W. GRIGORIAN

MINISTERSTWO SPRAW ZAGRANICZNYCH REPUBLIKI ARMENII
ERYWAŃ

WARTAN RUBENOWICZ GRIGORIAN (1929-2019)
HISTORYK, ARMENOLOG, PUBLICYSTA, ZBIERACZ STARYCH
ORMIAŃSKICH RĘKOPISÓW

Wartan Grigorian urodził się 26 stycznia 1929 roku w Dilidżanie, letniskowym mieście na północy Armenii, jako Władimir. Jego ojciec, Ruben Tigranowicz Grigorian (1902-1968), był żołnierzem i akurat stacjonował tam w swej jednostce wojskowej w tym czasie. Matka przyszłego uczonego, Armenuhi Araratowna Howhannisjan (1900-1949), zajmowała się rodziną i prowadzeniem domu. Poprzednie pokolenia rodziny Grigorianów mieszkali w prowincji Muş, czyli w Armenii Zachodniej, która dziś znajduje się pod panowaniem tureckim. W wyniku wojny rosyjsko-tureckiej, toczonej w latach 1877-1878, wielu mieszkańców tamtych ziem zostało przesiedlonych do Cesarstwa Rosyjskiego, gdzie przydzielono im terytorium na pustynnych północnych zboczach najwyższej góry wschodniej Armenii – Aragac. Tak powstała wioska Paros, obecnie Naapetawan, która stała się siedzibą klanu Grigorianów.

Dzieciństwo Wartana (takie imię ormiańskie wybrał samodzielnie) nie było łatwe. W 1943 roku ojciec założył drugą rodzinę. Sześcioro dzieci z pierwszego małżeństwa dorastało pod opieką matki – cztery siostry: Pajcar (urodzona w 1924), Flora (1927-2006), potem znana miniaturzystka i znawczyni strojów ludowych, Swietłana (1930-2014), primadonna Operetki i Teatru Komediewego imienia Akopa Paroniana, i Stella (urodzona w 1941) oraz brat Frunze (1937-1984). Matka wychowała ich samotnie w warunkach wojny i głodu. Jednak to ojciec dał dziewięcioletniemu chłopcu podarunek, który zdecydował o jego przyszłości – tom z serii *Zbiór dokumentów dotyczących historii Armenii*¹. Po

¹ Chodzi prawdopodobnie o *Собрание актов, относящихся к обозрению истории армянского народа*, wydawnictwo źródłowe Łazariewskiego Instytutu Języków Wschodnich

jego przeczytaniu Wartan raz na zawsze wybrał swą przyszłą profesję – badanie historii.

Edukacja postępowała zgodnie z tym wyborem: po liceum i wojskowej szkole artyleryjskiej studia na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Erywańskiego od roku 1947, ukończone z wyróżnieniem w 1952 roku, aspirantura (1953-1956) i praca naukowa (1956-1959) w Instytucie Historii Akademii Nauk Armenii. W tym okresie Wartan Grigorian wziął udział w wyprawie archeologicznej pod kierownictwem wybitnego orientalisty Borysa Piotrowskiego (wykopaliska na wzgórzu urartyjskim Karmir Blur pod Erewaniem²). W 1959 roku obronił rozprawę na stopień kandydata nauk historycznych, czyli doktora, pod tytułem *Ереванское ханство в конце 18-го века (1780-1800 гг.)*³.

W tym czasie otwarty został nowy budynek Matenadaranu, instytutu gromadzącego stare rękopisy ormiańskie, działającego przy Radzie Ministrów Ormiańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W 1959 roku Wartan Grigorian podjął tam pracę i wykonywał ją aż po kres swego życia. Najpierw był sekretarzem naukowym (1962-1968), potem kierownikiem działu gromadzenia rękopisów (1969-1997), wreszcie w roku 1997 został zastępcą dyrektora do spraw naukowych i na tym stanowisku przepracował do 2009 roku. Po tej dacie, z uwagi na pogorszenie stanu zdrowia, był w Matenadaranie doradcą przez kolejne pięć lat. Trudno przecenić jego zasługi dla powiększania zbiorów Matenadaranu. Ponad trzysta cennych manuskryptów znalazło tam swe miejsce dzięki staraniom i pomysłowości tego badacza, pozyskano je nie tylko w kraju, ale i od Ormian mieszkających w diasporze. W 1975 roku znakomicie obronił rozprawę habilitacyjną pod tytułem *История армянских колоний Подолши*.

Zainteresowania naukowe Wartana Grigoriana były szerokie. Pisał o historii chanatu erywańskiego w XVIII wieku, diasporze ormiańskiej, narodowym ruchu wyzwoleniczym, stosunkach ormiańsko-azerbejdżańskich. Jak się wydaje, naj-

w Moskwie, ogłoszone w trzech tomach w latach 1833-1838. W czasach sowieckich była to niezwykle rzadka, cenna i trudno dostępna publikacja. (Wszystkie przypisy pochodzą od tłumacza).

² Karmir Blur (Կարմիր Բլուր, Karminowe Wzgórze) – wzniesienie usytuowane około 30 kilometrów na północ od Erywania, na lewym brzegu rzeki Hrazdan. Odkryto na nim ślady starożytnych osad, w tym urartyjskiego miasta-twierdzy Tejszebaini. Rezultatem wykopalisk prowadzonych na tym terenie przez Piotrowskiego były między innymi dwie książki ogłoszone w pod koniec lat 60.: В. Пиотровский, *The Ancient civilization of Urartu*, London 1969; Б. Б. Пиотровский, *Кармир-блур*, Ленинград 1970. Piotrowski miał polskie korzenie rodowe. Jego dziadek, Bronisław Adolf, rosyjski generał, był synem polskiego szlachcica Ignacego Piotrowskiego z guberni grodzieńskiej. Borys Piotrowski ożenił się w Armenii z Ripsime Dżanpoladian, archeologką i armenistką.

³ Վ. Ռ. Գրիգորյան [W. R. Grigorian], *Երևանի խանությունը 18-րդ դարի վերջում (1780-1800 թվականներ)* [Chañstwo erywańskie pod koniec XVIII wieku (1780-1800)], Երևան [Erywań] 1958.

większym jego osiągnięciem stało się rozpoznanie naukowe, wydanie i analiza źródeł historycznych do dziejów katolikosatu eczmiadzyńskiego. W tej dziedzinie zwraca uwagę dwutomowa praca dotycząca literackiej i religijnej spuścizny katolikosy Ghukasy Karnecego, kierującego Kościołem ormiańskim w dwóch ostatnich dziesięcioleciach XVIII wieku⁴. Publikacja ta odnowiła tradycję edycji źródłowych materiałów archiwalnych dotyczących działalności katolikosatu w niezwykle szerokich horyzontach geograficznych, obejmujących Rosję, Persję, Gruzję, Bułgarię, Rumunię, Indie, Chiny, Bliski Wschód, a także w różnorodności problemów bytu ormiańskiego w ojczyźnie i diaspory, ich spraw ogólnospołecznych i życia codziennego. Wkrótce ukazać się ma tom trzeci tego dzieła, który będzie dedykowany pamięci doktora Grigoriana.

Szczególne miejsce w dziedzictwie naukowym Wartana Grigoriana zajmują studia nad historią ormiańskich wspólnot ziemiach dzisiejszej Polski i Ukrainy. Zagadnieniom tym poświęcił wiele lat swojej pracy naukowej. W podstawowym dziele *История армянских колоний Украины и Польши (Армяне в Подолии)*⁵, opartym na wielojęzycznych źródłach, opisał historię diaspory ormiańskiej w tym regionie od średniowiecza do XIX wieku. Kompleksowo przestudiował wszystkie aspekty życia migrantów, polityczne, gospodarcze i kulturowe. Analizował przywileje nadawane Ormianom przez wielkich książąt litewskich i polskich monarchów, ceniących ich wkład w rozwój ekonomii i obronność, strukturę wewnętrzną ich samorządu, odrębne prawo sądowe, wolności religijne, w ramach osobnego biskupstwa podległego katolikosom eczmiadzyńskim. We Lwowie, Kamieńcu Podolskim, Jazłowcu, Zamościu, Mohylewie Podolskim powstały dogodne warunki dla rozwoju kultury i literatury ormiańskiej. Dzięki tolerancyjnej postawie władz tworzyli tam Ormianie cechy, szkoły, biblioteki, drukarnię, a nawet teatr. Ze swej strony oddawali usługi nowej ojczyźnie w zakresie kontaktów z państwami Orientu, wykorzystując swe szerokie kompetencje w tamtej strefie kulturowej. Grigorian analizował relacje między królami polskimi a Persją i Turcją, utrzymywane za pośrednictwem Ormian, fakty świadczące o wysłaniu ich z ważnymi misjami dyplomatycznymi.

Historia migrantów ormiańskich, którzy osiedlili się na terenie Rzeczypospolitej, od dawna przyciągała uwagę ormiańskich i zagranicznych badaczy. Ukazały się liczne prace dotyczące historii ich życia politycznego i gospodarczego, różnych aspektów działalności kulturalnej. Miasto Lwów odegrało szczególnie zauważalną rolę w ich życiu, dlatego też szczegółowo opisywano historię

⁴ Ղուկաս Կարնեցի [Ghukas Karnecy], *Նամակներ, կնիակներ հաստատու-ազրույթուններ: Բնագրեր, Հատոր Ա, 1780-1785, Հատոր Բ, (1786-1792)* [Listy, wnioski, refleksje. Oryginały], 1 (1780-1785), 2, (1786-1792), Երևան [Erywań] 1984, 2003, Դրվան հայոց պատմության նոր շարք [nowa seria „Archiwum Historii Armenii”].

⁵ В. Р. Григорян, *История армянских колоний Украины и Польши (Армяне в Подолии)*, Ереван 1980, wyd. 2, 2005.

lwowskich Ormian. Wiele prac poświęconych jest kolonii ormiańskiej w Kamieńcu Podolskim. Jednak prace te dotyczyły głównie spraw prywatnych – wydarzeń indywidualnych, poszczególnych osób, zabytków. Jednak przed Grigorianem badacze ormiańscy zajmujący się tymi zagadnieniami nie znali zasobów dokumentacyjnych przechowywanych w bibliotekach i archiwach Ukrainy i Polski, zwłaszcza materiałów w języku łacińskim i polskim, zaś polscy i ukraińscy badacze, z nielicznymi wyjątkami, nie mieli pojęcia o źródłach i opracowaniach ormiańskich. Ich praca więc w obu przypadkach była jednostronna.

Wartan Grigorian ogłosił jeszcze kilka studiów z tej dziedziny, między innymi wydał akta ormiańskiego sądu w Kamieńcu Podolskim z XVI wieku⁶ oraz artykuły: *Об актовых книгах армянского суда города Каменец-Подольска (16-17 вв.)*⁷, *К вопросу о «Братствах удальцов» в армянских колониях Западной Украины*⁸ i *К вопросу о правовом положении женщин в армянских поселениях Украины и Польши*⁹.

Podczas gromadzenia materiałów do swych studiów Grigorian wielokrotnie odwiedzał miasta, w których osiedlili się Ormianie, pracował w lokalnych archiwach i bibliotekach, komunikował się ze znanymi naukowcami, w szczególności z wybitnym ukraińskim historykiem Jarosławem Daszkiewiczem¹⁰, z którym utrzymywał przyjacielskie stosunki, spotykał się też z potomkami tamtejszych Ormian. Pozostawał w kontakcie z kilkorgiem jeszcze ukraińskich badaczy: Iwanem Krypiakiewiczem¹¹, Hryhorijem

⁶ Վախենեց-Պոդոլսկ քաղաքի հայկալիան դաշնարանի արձանագրությունները (XVI դար) / *Акты армянского суда города Каменец-Подольского: (XVI в.)*, wyd. Վ. Ռ. Գրիգորյան [W. R. Grigorian], Երևան [Erywań] 1963.

⁷ В. Р. Григорян, *Об актовых книгах армянского суда г.Каменца-Подольского 16 – 17 вв.*, w: *Восточные источники по истории юго-восточной и центральной Европы*, Москва 1964, 1, s. 276-296.

⁸ Idem, *К вопросу о «Братствах удальцов» в армянских колониях Западной Украины*, w: *Исторические связи и дружба украинского и армянского народов*, 2, Київ 1965, s. 128-136.

⁹ Idem, *К вопросу о правовом положении женщин в армянских поселениях Украины и Польши*, w: *Исторические связи и дружба украинского и армянского народов*, 3, Ереван 1971, s. 261-270.

¹⁰ Jarosław Daszkiewicz (1926-2010) był w latach 1949-1956 więźniem politycznym w sowieckich łagrach, potem pracował jako bibliograf w Instytucie Nauk Społecznych Akademii Nauk ZSRR, a w 1963 roku uzyskał doktorat na uniwersytecie w Erywaniu na podstawie pracy *Вірменські колонії на Україні в джерелах та літературі XV-XIX ст.* Okresowo pozbawiony pracy został w 1990 roku ponownie zatrudniony w Instytucie Nauk Społecznych, a w 1994 roku uzyskał tam habilitację. W roku 1995 został rehabilitowany jako ofiara represji politycznych i od 1995 roku wykładał na Uniwersytecie Lwowskim imienia Iwana Franki i od 1998 roku kierował tam katedrą studiów wschodnich. Był autorem wielu prac o Ormianach polskich, których nazywał ukraińskimi. Zostały one zebrane w tomie *Armenia and Ukraine / Вірменія і Україна*, Lviv–New York 2001.

¹¹ Iwan Krypiakiewicz (1886-1967), historyk ukraiński, profesor gimnazjalny, po zajęciu Lwowa przez wojska sowieckie mianowany profesorem Uniwersytetu Lwowskiego, potem

M. Chotiuinem¹², nadzieżdą K. Kriwonos¹³. Współpracował z wybitnymi polskimi armenologami i orientalistami: Edwardem Tryjarskim¹⁴, Eugeniuszem Słuszkiewiczem¹⁵, Andrzejem Pisowiczem¹⁶, Włodzimierzem Zajączkowskim¹⁷. Zrodziły się jego przyjaźnie z nimi i wieloletnia korespondencja.

Zainteresowanie Grigoriana Polską nie ograniczało się tylko do badań historycznych. W 1964 roku został wiceprezesem ormiańskiego oddziału Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej i kilkakrotnie odwiedzał w tym charakterze różne polskie miasta. Szczerze kochał Polskę i Polaków, wdzięczny za to, że kiedyś Polacy przychylnie i gościnnie przyjęli jego dalekich przodków.

Krąg naukowych i publicystycznych zainteresowań Grigoriana był bardzo rozległy. Ważne miejsce w jego dorobku zajmuje praca pod tytułem *Życie poświęcone Ormianom*, naświetlająca sylwetkę Anny Hedvig Büll, Estonki, która całe swoje życie poświęciła ratowaniu ofiar ludobójstwa Ormian w imperium osmańskim¹⁸. Interesujące są jego naukowe komentarze do książki znanego bada-

starszy pracownik naukowy w Instytucie Historii Akademii Nauk USRR, wreszcie pracownik, a w latach 1953-1962 dyrektor Instytutu Nauk Społecznych Akademii Nauk USRR we Lwowie.

¹² Hrihorij M. Chotiu (1915-2000), dyrektor Stanisławowskiego Powiatowego Muzeum Historycznego w latach 1946-1949 i Podolsko-Kamienieckiego Muzeum Historycznego w latach 1949-1984; autor prac o Kamieńcu Podolskim.

¹³ Nadieżda K. Kriwonos (urodzona w 1924 roku), starszy pracownik naukowy Muzeum Historycznego we Lwowie, autorka prac o Ormianach we Lwowie i Złoczowie w dobie staropolskiej, a także książki *Армянские исторические памятники на территории Львовской области Украины*, Erewan 2000. Współpracowała także z ormiańskimi badaczami W. K. Woskanianem i Grigorem M. Grigorianem.

¹⁴ Edward Tryjarski (urodzony w 1923 roku), turkolog, od 1974 roku profesor w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN, autor ponad 200 prac z filologii i językoznawstwa, zwłaszcza tureckiego, a także wielu studiów i edycji tekstów dotyczących języka kipczackiego polskich Ormian, zebranych w tomie *Armeno-kipchak studies*, Warszawa 2017.

¹⁵ Eugeniusz Słuszkiewicz (1901-1981), językoznawca, orientalista, armenista, od 1938 roku docent Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, w latach 1946-1972 profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Toruniu. Zajmował się między innymi literaturą ormiańską i staroormiańską. Autor między innymi prac: *Remarques sur la langue turque des Arméniens et sur les emprunts turcs de l'arménien* (1949), *Über weitere armenische Lehnwörter im Grusinischen* (1971), *Randbemerkungen eines armenisten zu K. Boudas georgisch-armenischen Wortgleichungen* (1975). Cześć jego dorobku w tej dziedzinie zebrana została w publikacji *Literatura ormiańska (Prace z zakresu historii literatury ormiańskiej)*, Warszawa 1991.

¹⁶ Andrzej Pisowicz (urodzony 1920 roku), iranista i armenista, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, w latach 1976-1994 kierownik Zakładu Iranistyki, a w latach 1989-1994 wicedyrektor Instytutu Filologii Orientalnej UJ, autor prac o języku i literaturze ormiańskiej, tłumaczeń i słowników.

¹⁷ Włodzimierz Zajączkowski (1914-1982), turkolog, wieloletni profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, z pochodzenia Karaim.

¹⁸ Վ. Ռ. Գրիգորյան [W. R. Grigorian], *Հայրերյանը նվիրված կյանք. Էստոնուհի Հեդվիգ Բյուլի հայանպաստ գործունեությունը Կիլիկիայում և Սիրիայում (1911-*

cza Arszaka Alpojadziana o Ormianach z Iraku¹⁹. Również ruch wyzwolenia narodu ormiańskiego na przełomie XIX i XX wieku znalazł miejsce w jego bogatej twórczości. Ten wątek reprezentuje biografia naczelnika Szawarsza Basencjana, bojownika o wolność Armenii w latach 1917-1922²⁰. Kolejnym fundamentalnym dziełem naukowca jest edycja pism jednej z wybitnych postaci partii Dasznakcutiun i Pierwszej Republiki Ormiańskiej (1918-1920) Arszalujsa Astwacatriana (1883-1973), rodzonego brata dziadka żony Wartana Grigorianiana. Książka ta koncentruje się na bitwie pod Sardarapatem (26-28 maja 1918), która uratowała Armenię przed tureckim zniewoleniem i całkowitym zniszczeniem oraz przyczyniła się do powstania Pierwszej Republiki Ormiańskiej²¹.

Wartan Grigorian był człowiekiem o wysokim poczuciu obowiązku obywatelskiego. Od początku poruszenia narodowego w Arcachu Grigorian wielokrotnie podróżował do tego zbuntowanego regionu, w licznych artykułach, na podstawie faktów naukowych, opisywał jego historię, polemizując z fałszerstwami autorów azerbejdżańskich²². Zorganizował także fundusz pomocy dla uchodźców z masakry w Sumgaicie w 1988 roku, osobiście rozdawał zebrane zasoby nieszczęśliwym ludziom. Bohaterowi walk wyzwoleniczych Razmikowi Petrosjanowi poświęcił książkę²³.

W wielu krajach prowadził wykłady na temat Matenadaranu i Armenii oraz organizował wystawy. Austria, Niemcy, Włochy, Izrael, Syria, Bułgaria, Gruzja, Liban – to ich niepełna lista. Na początku lat 90. mieszkał, pracował i uczył przez dłuższy czas w diecezji jerozolimskiej Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego. Był członkiem honorowym Akademii Nauk Uniwersytetu w Aleppo.

Od 1952 roku Grigorian był żonaty z koleżanką ze szkoły Irik Antonian (1929-2003), która większość życia spędziła, pracując w redakcji „Czasopisma Historyczno-Filologicznego” („Պատմա-Բանասիրական Հանդես” / „Patma-Banasirakan Handes”) wydawanego przez Akademię Nauk Armenii, gdzie cieszyła się wielkim autorytetem i szacunkiem. Szczęśliwa para doczekała się

1951 թվականներ) [Życie poświęcone Ormianom. Pro-ormiańskie działania Estonki Hedvig Büll w Cylicji i Syrii (1911–1951)], Երևան [Erywań] 1996.

¹⁹ Ա. Ա. Ալպոյաճյան [A. A. Alpojadzian], *Իրաքի հայերը* [Ormianie w Iraku], wyd. Վ. Ռ. Գրիգորյան [W. R. Grigorian], [Erywań] 2003.

²⁰ Շ. Բասենցյան, Արկածալի կյանք. (Հուշեր, օրագրեր, հոդվածներ, վավերագրեր) [Życie pełne przygód (wspomnienia, pamiątki, artykuły, dokumenty)], wyd. Ռ. Գրիգորյան [W. R. Grigorian], [Erywań] 2006.

²¹ Ա. Աստվածատրյան [A. Astwacatrian], «Սարդարապատի պատմաշինությունը» և այլ երկեր [„Konstruowanie historii bitwy sardarapackiej” i inne prace], wyd. Վ. Ռ. Գրիգորյան [W. R. Grigorian], Երևան [Erywań] 2007.

²² В. Григорян, *Насильственная ассимиляция мусульманских национальных меньшинств в Азербайджане*, Ереван 1992.

²³ Վ. Ռ. Գրիգորյան [W. R. Grigorian], *Արցախի պաշտպանության դիրքերում* [Na obronnych pozycjach Arcachu], Երևան [Erywań] 1997.

dwojga dzieci: syna Arama (1954), wysokiej rangi pracownika dyplomacji Republiki Armenii, reprezentującego ją w Turkmenistanie, Tadżykistanie, Gruzji i Uzbekistanie, i córki Armine (1960), która również pracuje w Matenadaranie. Dali oni swoim rodzicom pięcioro wnuków i dwoje prawnuków.

W 2006 roku Wartan Grigorian został odznaczony estońskim orderem Krzyż Ziemi Maryjnej (po estońsku: Maarjamaa Risti teenetemärk) za monografię o wybitnej córce narodu estońskiego Annie Hedvig Büll, a w 2007 roku za badania nad osadami ormiańskimi na Ukrainie – ukraińskim Krzyżem Zasługi III stopnia.

W maju 2008 roku Wartan Grigorian doznał ciężkiego udaru i przez następne miesiące ponownie uczył się chodzić i poruszać lewą ręką. Robił to z wielkim trudem i tylko dzięki swojej silnej woli. Potem jeszcze kontynuował pracę przez około rok, co było prawdziwym wyczynem. Mimo to choroba zebrała swoje żniwo i w ostatnich latach życia Grigorian już nie opuszczał domu. Wczesnym rankiem 28 marca 2019 roku zmarł. Został pochowany obok ukochanej żony ze wszystkimi honorami, na które zasłużył ten wybitny syn Armenii i wielki przyjaciel narodów polskiego i ukraińskiego.

Z języka rosyjskiego przetłumaczył Andrzej A. Zięba

Aram Grigorian, Vartan Rubenovich Grigoryan: historian, armenologist, publicist, collector of ancient Armenian manuscripts (1929-2019)

Summary: The author outlines the profile of Dr. Vartan Grigoryan, an outstanding Armenian historian, a longtime researcher at the Matenadaran Institute of Ancient Manuscripts in Yerevan. Against the background of a private biography, he analyzes his scientific achievements, including those relating to the history of Polish Armenians, as well as his attitude to the national heritage of Armenia and the issue of its independence, and in this respect, also his commitment to Nagorno-Karabakh.

Keywords: Vartan R. Grigoryan, Matenadaran, Armenian historiography

Արամ Գրիգորյան, Վարդան Գրիգորյան. Պատմաբան, հայագետ, լրագրող, հին հայ ձեռագրերի ուսումնասիրող

Ամփոփում. 2019 թ. մարտի 28-ին Երևանում մահացավ դոկտոր Վարդան Գրիգորյանը, հայտնի հայ պատմաբան, Ատենադարանի գիտնական աշխատող: Մենք նրան պարտական ենք լեհահայերի պատմության ավելի լավ իմացությամբ և նրա հրապարակումները դեռ արդիական են: Նա առանձնանում էր Հայաստանի, Լեհաստանի և Ուկրաինայի արխիվների գերազանց իմացությամբ, հայկական սփյուռքի անցյալի վերաբերյալ լայն գիտելիքներով: Նա շատ լավ հասկանում էր հին

Լեհաստանի հողերի մշակութային առանձնահատկությունները, որտեղ հայ գաղթականները կազմում էին իրենց համայնքները: Գրիգորյանը մանրամասն նկարագրել է Պոդոլիայի հայկական համայնքների ծննդյան և զարգացման գործընթացը: 1963-ին նա հրատարակեց աղբյուրների հատոր Կամենեց Պոդոլսկու հայ համայնքի պատմության վերաբերյալ (1672-1575 թվականների հայկական դատարանի գործերը): 1980-ին նա հրատարակեց Պոդոլիայի համայնքների մենագրությունը: Այն նաև վերանայվել է լեհական ամսագրերում «Արևելյան հանդես» և մեջբերվել է գրեթե յուրաքանչյուր ուսումնասիրողի կողմից, որը լեհահայերի պատմությամբ է զբաղվել: Լեհ ընթերցողը կարող էր նաև լեհերենով իմանալ Գրիգորյանի տեսակետների մասին:

Հիմնաբառեր. Վարդան Գրիգորյան